

8. АНАЛІТИКА

Володимир Петрович Тименко,
доктор педагогічних наук, професор,
учений секретар відділення професійної освіти
і освіти дорослих НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 378.147

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ВИЯВЛЕННЯ І ПІДТРИМКИ ЕСТЕТИЧНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті порушена проблема удосконалення змісту початкової технологічної освіти майбутніх учителів початкових класів. Пропонується новий змістовий компонент – проектувальний (початкова дизайн-освіта). Технологічна освіта і дизайн-освіта у взаємодоповненні, на думку автора, забезпечуватимуть формування у майбутнього вчителя готовності до реалізації проектно-технологічного підходу у формі ігрового дизайну (ігрових проектів). У статті порушена проблема удосконалення змісту початкової технологічної освіти майбутніх учителів початкових класів. Пропонується новий змістовий компонент – проектувальний (початкова дизайн-освіта). Технологічна освіта і дизайн-освіта у взаємодоповненні, на думку автора, забезпечуватимуть формування у майбутнього вчителя готовності до реалізації проектно-технологічного підходу у формі ігрового дизайну (ігрових проектів).

Ключові слова: початкова дизайн-освіта, ігровий дизайн, художньо-технічна творчість, проектно-ігрова діяльність.

The problem of improvement of maintenance of primary technological education of future teachers of initial classes is broken in the article. A new semantic component is offered - design (initial design-education). Technological education and design-education in vzaemodopovnenni, in opinion of author, will provide forming for the future teacher of readiness to realization of project-technological approach in form playing design (playing projects).

Key words: initial design-education, playing design, artistically technical creation, project-playing activity.

У вищих педагогічних навчальних закладах України сучасний учитель технологій готується з урахуванням 4 кредитів для «Основ дизайну» (замість «технічної естетики»). У переліку дисциплін для вищих педагогічних навчальних закладів виокремлено «Дизайн» за аналогією до образотворчого мистецтва і музики, які можна викладати для майбутніх педагогів. Формування професійної готовності майбутніх вчителів до розвитку естетичної обдарованості учнів, реалізації на заняттях з технічної і художньої праці передбачає організацію педагогічного процесу, теоретичною основою якого є сукупність дидактичних умов, що дозволяють здійснювати педагогічно доцільний взаємозв'язок між змістом, методами, формами технічної і художньої праці і рівнем готовності студентів до організації конструктивної взаємодії учнів у початковій школі.

Визначаючи дидактичні умови, ми виходили з того, що готовність майбутніх вчителів до навчання дисциплін, суміжних за змістом з дизайном, інформатикою і технологіями, є складною інтегрованою якістю, багатоаспектною за способами формування і багатомірною за своїми проявами. Із можливих педагогічних умов, сприятливих для формування конструктивних умінь нами виокремлено:

- відбір і систематизацію навчального змісту, адекватного цілям проектно-ігрової художньо-технічної діяльності;
- створення художньо-розвивального предметного середовища для повноцінної організації художньо-технічного конструювання студентів;
- мотиваційно-процесуальне забезпечення алгоритму конструктивних дій у проектно-ігровому процесі.

Виділення певної сукупності умов зумовлених роллю, що належить змісту і методичному забезпеченню в організації педагогічного впливу на будь-яку якість особистості, яка формується.

Виокремлені нами педагогічні умови є необхідними і достатніми, оскільки охоплюють три основні компоненти навчального процесу: 1) зміст, 2) організацію засвоєння, 3) створення естетично оформленого предметно-розвивального середовища для занять з художньо-технічної творчості. Такі педагогічні умови є взаємодоповнюючими і забезпечують, на нашу думку, цілеспрямований, різнобічний вплив на формування конструктивних умінь майбутніх учителів у процесі педагогічної дизайн-освіти.

Аналіз змісту фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів свідчить, що реалізація його не забезпечує належного рівня підготовки їх до викладання художньої праці. Це спонукало нас внести зміни у зміст підготовки майбутнього вчителя шляхом введення спецкурсів: «Технічна і художня праця з практикумом» (для бакалаврів), «Психолого-педагогічні основи технічної і художньої праці» (для спеціалістів), «Основи архітектонічної творчості» та «Початкова дизайн-освіта» (для магістрів).

Курс для бакалаврів відрізняється репродуктивним рівнем готовності майбутніх учителів до організації художньо-технічної творчості учнів. Курс для спеціалістів передбачає творчість з окремих видів художньо-технічної творчості (частково-пошуковий рівень готовності). Курс для магістрів «Основи архітектоніки» спрямований на підготовку майбутніх організаторів художньо-технічної творчості на креативному рівні (із урахуванням практичної реалізації творчих задумів).

Стосовно курсу «Початкова дизайн-освіта», ним передбачається підготовка магістрів на творчому рівні (з урахуванням особистісно значущих освітніх проєктів). Спроби інтегрувати зміст трудової і художньої діяльності зумовлені, з одного боку, вимогами основної школи щодо трудової підготовки учнів і домінантою художнього сприймання довкілля учнями й вчителями початкових класів, з іншого боку. Ми вважаємо, що основою для розробки навчальних курсів з художнього проєктування і конструювання (дизайну) для майбутніх учителів має стати програмове і навчально-методичне забезпечення вищих професійних дизайн-освітніх закладів.

В Україні функціонує мережа навчальних закладів, що мають художньо-дизайнерський напрям, пов'язаний із збереженням національних традицій формоутворення і декору в процесі художнього конструювання виробів. У 1963 році Харківський художній інститут було реорганізовано на художньо-промисловий і переорієнтовано на підготовку художників промислового і декоративного профілю. Після ряду заходів щодо розширення профілю підготовки фахівців навчальний заклад має реорганізований вигляд.

Факультет «Дизайн» здійснює підготовку бакалаврів (6.020200), спеціалістів (7.020210), магістрів

(8.020210) спеціальності «Дизайн» за спеціалізаціями: «промисловий дизайн», «графічний дизайн», «комп'ютерний дизайн».

Факультет «Дизайн середовища» здійснює підготовку бакалаврів (6.020200), спеціалістів (7.020210), магістрів (8.020210) спеціальності «Дизайн» за спеціалізаціями: «інтер'єр і обладнання», «художнє моделювання тканин», «художнє моделювання одягу», «дизайн меблів»; підготовку спеціалістів (7.020209) і магістрів (8.020209) спеціальності «Реставрація творів мистецтва» за спеціалізацією «реставрація станкового і монументального живопису».

На факультеті «Образотворче мистецтво» здійснюється підготовка бакалаврів (6.020200), спеціалістів (7.020208), магістрів (8.020208) спеціальності «Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво» за спеціалізаціями: «станковий живопис», «графіка», «монументальний живопис», «станкова та монументальна скульптура», «мистецтвознавство (теорія і історія мистецтва)».

З 1992 року тут функціонує художній ліцей з дворічним терміном навчання для обдарованої молоді (10–11 класи середньої школи), з 1981 року працюють вечірні підготовчі курси для молоді (9 місяців навчання), де можуть навчатися учителі початкових класів і студенти педагогічних навчальних закладів.

У Київському державному інституті декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені М. Бойчука функціонують факультети і спеціальності:

– дизайну: дизайн середовища, дизайн ландшафту, дизайн меблів, графічний дизайн, дизайн реклами, дизайн упаковки, промисловий дизайн, дизайн комп'ютерних технологій;

– образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва: монументально-декоративний розпис, художній текстиль, моделювання костюму, моделювання етнічного костюму та вишивка, художні вироби з дерева, художні вироби з кераміки, художні вироби з металу, сакральне мистецтво, реставрація творів декоративно-прикладного мистецтва;

– заочне відділення: дизайн середовища, промисловий дизайн, дизайн ландшафту, графічний дизайн. Ведеться робота з організації курсів перепідготовки викладачів дизайну та вчителів, які хочуть підвищити свій кваліфікаційний рівень з основ дизайну і декоративно-прикладного мистецтва, в т. ч. і вчителів початкових класів, які працюють з предметом «Трудове навчання: технічна і художня праця». Для цього використовується досвід художньо-технічних вузів.

Педагогам професійного навчання повинна надаватися можливість здобувати вищу освіту за напрямом «Професійне навчання» за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра і магістра з присвоєнням кваліфікації Викладач (учитель) - дизайнер спеціальних дисциплін за спеціальностями: промисловий дизайн, графічний дизайн, дизайн костюма, дизайн середовища (інтер'єрів і екстер'єрів), ландшафтний дизайн, декоративно-прикладне мистецтво (етнодизайн). Такою може стати, як друга, і спеціальність учителя початкових

класів, спроможного формувати конструктивні вміння у процесі початкової дизайн-освіти (див. рис. 1).

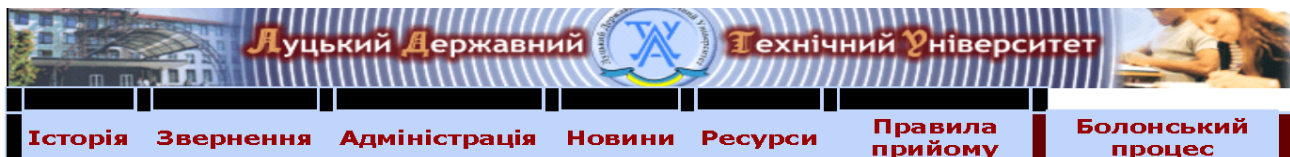
Взаємодоповнюваність мистецтва і праці є позитивним явищем, але недостатнім для створення повноцінного впливу художньо-технічного фактора на особистість майбутніх вчителів. Необхідна інтеграція духовно-емоційної й матеріально-раціональної сторін праці і на процесуальному етапі, і в предметних результатах трудової діяльності.

Виникла необхідність у розробці для майбутніх вчителів початкових класів такого спецкурсу, який би забезпечував інтеграцію змісту «Методики образотворчого мистецтва з практикумом» та «Методики трудового навчання з практикумом у навчальних майстернях». Такий інтегрований курс названий «Психолого-педагогічні основи технічної і художньої праці». Він дозволить більш повноцінно готувати майбутніх вчителів до формування конструктивних умінь в учнів початкової школи у процесі початкової дизайн-освіти.

Нами були визначені критерії відбору навчального матеріалу для інтегрованого курсу «Психолого-педагогічні основи технічної і художньої праці»:

- розвивальна, пізнавальна, виховна цінність навчального матеріалу;
- взаємовідповідність змісту курсу в педагогічних навчальних закладах і програми для початкових шкіл;
- можливості реалізації принципів наступності і перспективності у межах курсу і його взаємозв'язків з іншими предметами у системі початкового навчання: дизайном, інформатикою, технологіями;
- емоціогенний потенціал змісту конструктивної діяльності з дизайну, інформатики, технологій ;
- поєднання навчального матеріалу етнодизайну і сучасних видів дизайну.

Перелічені критерії створюють об'єктивні передумови для оптимального відбору змісту педагогічної дизайн-освіти. Процес реалізації названих принципів відбору змісту носив поетапний характер.

Кафедра дизайну

Дата створення:

кафедра дизайну Луцького державного технічного університету (ЛДТУ) заснована 1996 року на базі секції дизайну кафедри інженерної графіки. Перший набір студентів на спеціальність "Дизайн" в ЛДТУ здійснено 1994 року в обсязі 25 чол. державного замовлення.

Напрямки підготовки:

- графічний дизайн;
- промисловий дизайн;
- дизайн середовища;
- інформаційний дизайн

Спеціальності:

- дизайн.

Дисципліни, які забезпечує кафедра:

- Основи наукового дослідження (за напрямком "дизайн")
- Ергономіка;
- Патентознавство;
- Рисунок;
- Кольорознавство
- Живопис;
- Композиція;
- Проектування;
- Основи методики дизайну;
- Вступ до спеціальності;
- Функційний аналіз і системний синтез у дизайні;
- Скульптура;
- Макетування;
- Робота в матеріалі;
- Основи графіки і шрифти;
- Основи винахідництва;
- Історія мистецтва і архітектури;
- Історія дизайну;
- Психологія сприймання форми;
- Комп'ютерна графіка;
- Спеціальне проектування;

Рис.1. Рекламний сайт кафедри дизайну Луцького державного технічного університету

Були виділені три основні етапи: 1) передпроектний, 2) проектний, 3) виробничий. Передпроектний етап спрямовувався на з'ясування мети проектування, як соціально-культурної установки, характеризувався постановкою конкретного конструктивного завдання, орієнтацією студентів на цілісне сприймання довкілля. Майбутні вчителі вчилися помічати красу природи та естетично довершених зразків предметної культури. На першому (передпроектному) етапі відбору змісту у студентів пробуджувалась потреба творити предметний світ за законами краси і доцільності.

Цей напрям відбору змісту є цілісним, але важливо було виділити чіткі грані складових цілісного утворення. Використовувались різні методи навчання і засоби представлення художньо-технічної інформації: пояснення і бесіди, огляд і цілеспрямовані спостереження, аналіз оригіналів, репродукцій, таблиць, креслень, виконання зарисовок, збір вирізок тощо. На першому етапі з'ясовувались джерела інформації. Виокремлювався вербальний, знаково-символічний інформаційний аналог. Інформація з вербальних і знакових джерел систематизувалася довкола *інформатики*.

На другому етапі (проектування) зібрана інформація розкодовувалася або кодувалася у відповідності до вимог проектного зразка. Здійснювалось комбінування зібраних матеріалів, тривали пошуки більш місткої форми для узагальнення і систематизації вражень, забезпечувався взаємозв'язок графічних інформаційних відомостей із засвоєними раніше. Враховувались функціональні конструктивно-технологічні і художні сторони об'єкта конструювання. Це вимагало включення до структури змісту спецкурсу напряду графічного ескізування, розробки оптимальних ескізів-проектів задуманого виробу. Кольорографічна інформація узагальнювалася довкола дизайну. На цьому етапі відбору змістового матеріалу здійснювалася його систематизація за блоками. Змістом художнього компоненту спецкурсу є: розвиток прикладного мистецтва, дизайну, закономірності композиції, формоутворення і методу проектування.

Практичною частиною спецкурсу передбачається їх проведення у формі семінарських занять. Практична частина спрямовувалася на закріплення лекційного матеріалу. Поглиблено вивчалися форми предметів, закономірності утворення цих форм залежно від функцій, технологій, матеріалу, конструкції, організації виробництва, економіки тощо. Активізується самостійна робота студентів, пов'язана з вивченням рекомендованої літератури, аналізом предметного середовища, творів декоративно-прикладного мистецтва і дизайну. Цей зміст сприяє орієнтації майбутніх вчителів у сучасних художньо-естетичних концепціях, усвідомленню актуальних проблем школи першого ступеня.

Лабораторно-практичні заняття спрямовані на формування у студентів конструктивних умінь самостійно будувати, організовувати і контролювати етапи створення художнього виробу за схемою:

ПРОЕКТ – ТРУДОВИЙ ПРОЦЕС – РЕЗУЛЬТАТ.

Практичний досвід конструкторсько-технологічного підходу до змісту педагогічної дизайн-освіти

дозволяв проектувати навчально-виховний процес, визначати мету кожного заняття, зміст, структуру, організацію, методику поєднання навчального матеріалу, керувати і контролювати діяльність студентів.

Третій етап стосувався виробничої сфери і передбачав такі моменти: заготовку матеріалу, вибір та підготовку інструментів, продумування послідовності трудових дій, обладнання та підготовку робочих місць, виготовлення необхідних деталей для складання виробу; формоутворення, збирання деталей в цілісну конструкцію; коригування конструктивних особливостей виробу у відповідності до проектного зразка. На основі цих технологічних дій відбувалося виготовлення пошукових макетів або проектних (виробничих) зразків виробів, організовувалися дизайн-групи для конструктивної взаємодії в ході виконання проектів.

Ми прагнули, щоб систематизовані блоки змісту сприяли вирішенню завдань спецкурсу і створювали можливість для формування професійної готовності майбутніх вчителів до формування конструктивних умінь і організації конструктивної взаємодії учнів.

Структурування навчального матеріалу здійснювалося за принципами:

- концентризму, що дозволяє встановити зв'язок між відомим і невідомим, розвивати, розширювати, систематизувати уявлення студентів про види і способи художньої обробки матеріалів;
- переходу від простого до складного, від відомого до невідомого або маловідомого, що давало можливість поступово розширювати, збагачувати зміст кожної теми;
- взаємозв'язок змісту навчання з працею, що передбачає залучення студентів до аналізу вражень, від професійних творів мистецтва, естетично-привабливого предметного середовища;
- забезпечення позитивної мотивації при засвоєнні навчального матеріалу з метою закріплення інтересу до змісту конструювання, реалізації прагнення студентів до творчої діяльності;
- взаємозв'язок методів і прийомів навчання, який має на меті пошук їх оптимального поєднання в різних навчальних ситуаціях.

Враховуючи ці принципи та раніше виділені критерії відбору змісту, ми систематизували навчальний матеріал з курсу за темами. Зміст авторських курсів студентів відображався у наступних розділах: пояснювальна записка, тематичний план, тематичний зміст, вимоги до результатів навчання. Дидактичною особливістю спецкурсів є те, що між темами зберігається наступність в межах тематичного плану і стосовно шкільних програм з художньої праці. Змістове наповнення спецкурсів орієнтує майбутніх вчителів на врахування потреб молодших учнів у художньо-технічному конструюванні, дозволяє враховувати регіональні особливості навчальних закладів. Тематична повторюваність змісту і його новизна щодо мотивування і способів діяльності є, на наш погляд, об'єктивною передумовою для формування

професійної готовності майбутніх вчителів до формування конструктивних умінь і конструктивної взаємодії учнів у початковій школі.

Ознакою сформованості досліджуваної якості було вміння майбутніх вчителів розробляти на основі вузівського спецкурсу власні особистісно-ціннісні варіативні програми з художньої і технічної праці, призначені для реалізації в різних типах початкових шкіл.

Орієнтовні вимоги щодо засвоєння змісту спецкурсу студентами:

- усвідомлення значущості художньо-технічного принципу конструктивної діяльності;
- оволодіння основними закономірностями формування виробів з різних пластичних матеріалів;
- розвиток об'ємно-просторових уявлень, цілісного сприймання об'єктів праці, вміння аналізувати форми виробів;
- сформоване уявлення про основи художнього проектування, як специфічний вид діяльності;
- володіння практичними навичками розробки проектних зразків виробів, виконання їх графічними засобами тощо.

Теми і завдання лабораторних занять плануються за рахунок годин, відведених на «Методику образотворчого мистецтва з практикумом» і «Методику трудового навчання з практикумом у навчальних майстернях». Таким чином, вирішуються художні і техніко-технологічні завдання, що має вигляд цілісного процесу створення виробів оригінальної конструкції.

Ми розглянули зміст та предметно-розвивальне середовище для його реалізації. Це важливі, але недостатні дидактичні умови для формування професійної готовності майбутніх вчителів до формування конструктивних умінь та конструктивної взаємодії учнів початкових класів. Зміст програми і предметне середовище розкривають позитивний потенціал залежно від способів їх реалізації у навчальному процесі студентів. Основою такої реалізації ми вважаємо взаємозв'язок змістового, організаційного, мотиваційного і процесуального компонентів на кожному з етапів занять з художньо-технічної творчості.

Узагальнення досліджень стосовно організації художньо-технічного конструювання студентів дозволило виділити прийоми, методи і організаційні форми, мотиваційно-процесуальне забезпечення, необхідне для формування професійної готовності майбутніх вчителів до формування конструктивних умінь у процесі початкової дизайн-освіти.

До стимулюючого мотиваційно-процесуального забезпечення ми відносимо: емоціогенність матеріалу, адекватні способи постановки навчальних завдань, естетичну привабливість зразків і організаційних форм праці, оптимальне поєднання ігрової і навчальної діяльності, створення ситуацій для розвитку самодіяльності і творчості студентів.

Нами виділена типова структура виконання студентами художньо-технічних завдань: підготовчий етап, конструктивне вирішення художньо-технічних

завдань, самостійна діяльність студентів з коригуючим втручанням викладача, контроль-оцінюючий етап.

Розглянемо мотиваційно-процесуальне забезпечення виділених етапів під кутом зору їх можливостей для формування конструктивних умінь учнів.

Підготовчий етап пов'язаний з обговоренням зразків художніх виробів. У процесі обміну думками студенти навчаються формулювати обґрунтовані оціночні судження, створюється установка на зацікавлене, якісне виконання роботи. Залежно від зразка виробу, майбутні вчителі мають змогу використати форми обговорення зразка, які характерні для різного віку учнів.

У процесі фронтального обговорення майбутніх виробів використовуються твори із різних матеріалів, виконані професійними художниками. Студенти мають змогу наочно переконатись в тому, як засвоюваний на занятті спосіб художньої діяльності може бути реалізований професійно. Такий методичний прийом дозволить майбутнім вчителям створювати емоційно-стимулюючу навчальну ситуацію, спрямувати пошуки учнів на виразність засобів досягнення кінцевого результату.

На підготовчому етапі студенти беруть участь у ділових іграх, пов'язаних з вибором необхідних матеріалів, інструментів, навчальних посібників, навчаються раціонально готувати робочі місця для художньої обробки матеріалів.

Конструктивне розв'язання майбутніми вчителями художньо-технічних завдань – це наступний етап розгорнутого процесу конструктивної діяльності.

Метою цього етапу є створення пізнавальних ситуацій для ознайомлення з обладнанням, новими способами дій, послідовністю виготовлення виробу. Використовуються нетрадиційні способи ознайомлення з особливостями художньої обробки матеріалів: визначення професій за кольорами, звуками матеріалів та інструментів на основі ілюстративних зображень трудових дій. Студенти навчаються самостійно розробляти та виготовляти конструктори, що полегшують учням планувати послідовність художньо-технічних дій. Для пояснення нового матеріалу використовуються віршовані діалоги науково-педагогічного працівника і студентів або діалоги між студентами, коли вони працюють невеликими творчими групами.

Ознаками сформованості професійної готовності майбутніх вчителів до реалізації цього етапу проектно-ігрової діяльності є їх вміння викликати в учнів емоційно-позитивне, інтелектуально-позитивне, дійове ставлення до нових знань, самостійного планування, правильного використання інструментів.

До ознак професійної готовності реалізувати етап пояснення і планувати в умовах навчального закладу ми відносили прагнення студентів відшукати й використати додаткові джерела інформації про той чи інший вид художньої обробки матеріалів. Такою ознакою, на нашу думку, було прагнення майбутніх вчителів вносити власні корективи до технологічних карток і складати власні технологічні картки оригінальної форми.

На третьому етапі процесу художньо-технічної творчості студенти навчались досягати доцільного темпоритму діяльності і окремих трудових дій, відпрацьовували навички художньої обробки різних пластичних матеріалів. Навчалися виділяти критерії самооцінки і взаємооцінювати кінцеві результати конструювання.

Ознакою професійної готовності цього етапу було вміння відшукати такі засоби реалізації виконавських і контрольних дій, які є стимулюючими в умовах початкової школи. Підбирались або придумувались самобутні римовані фізкультхвилинки, пісні-ігри з імітацією трудових дій, віршовані правила безпечної праці ручними інструментами, коментуванням, ритмічними предметно-маніпулятивних дій з матеріалами тощо.

До ознак професійної готовності реалізації етапу проектно-ігрової діяльності в умовах навчального закладу ми відносили також вміння майбутніх вчителів відшукати місце для виробів в оточуючому середовищі, вміння поставити і реалізувати естетично привабливу і суспільно корисну мету конструювання.

Зовнішнє оформлення майстерні і художні засоби реалізації змісту надавали емоційності та динамічності художньо-технічній діяльності майбутніх учителів. Емоційний вплив досягався завдяки режисурі кожного етапу художньо-технічної творчості.

Організаційно-спонукальний етап, етап пояснення і планування, виконавський і контрольних дій етапи будувалися за законами емоційної кривої, характерної для сприймання літературного художнього твору: емоційна крива процесу заняття з художньої

праці мала свою експозицію та зв'язок на організаційно-спонукальному етапі, розвиток дії – на етапі пояснення і планування, кульмінацію розв'язку – на виконавському та контрольних дій етапі.

Таким чином, вивчення емпіричного досвіду підготовки майбутніх учителів до реалізації проектно-технологічного підходу у трудовому навчанні підвів нас до необхідності виділити взаємозв'язок змістового, мотиваційного і процесуального компонентів на етапах організації проектно-ігрової діяльності. Мета кожного з етапів досягалася через діалоги, індивідуально-групові і колективні пошуки вирішення конструктивно-художніх і конструктивно-технічних завдань.

Використані літературні джерела

1. *Тименко В. П.* Початкова дизайн-освіта: теорія і практика формування конструктивних умінь особистості: Монографія / Тименко В. П. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 381 с.
2. *Тименко В. П.* Ігродизайн обдарованої дитини: визрівання емоцій і почуттів особистості: Монографія / В. П. Тименко, О. М. Коберник, Т. О. Шевчук. – К.: Вид-во ІОД, 2009. – 250 с.
3. *Тименко В. П.* Методика трудового навчання: технічної і художньої праці. Теоретичні засади і емпіричний досвід початкової дизайн-освіти / В. Тименко, В. Вдовченко – К.: Вид-во ІОД, 2009. – 300 с.
4. *Тименко В. П.* Професійна дизайн-освіта: теорія і практика художньої обробки деревини / В. П. Тименко, В. К. Сидоренко, Л. В. Оршанський. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 288 с.

